

Məluməndə ki, ermənilərin azərbaycanlıları, ümüman türkələrə qarşı məqsədliyinə, planlı soyqırım tədbirləri ötən XX əsrin əvvəllərindən başlamışdır (erməni niyakarlığı, xoyanatları barədə tarix faktları isə da əvvəlki illərdə, əsirler, iddiələr). Bəzən tədbirlər silsiləsinin öz məqyasına və qadddarlıq dorcasasına görə an dehşətlərinəndən 1918-ci ilin mart (və sonrakı aylarında) ayında azərbaycanlırlara qızıl torridan küləvi qırğınlardır. Bu qırğınlarda bir qaya olaraq, Azərbaycanın qabaqcıl gorusüyü ittihamiyatı, yazılır, və şairlər qulaq mifuslaşdırıbdırlar, qırğınlıq çərçivəsinin alınması üçün əllərindən galəni etmişlər. Ə. Hüseynzadə, Ə. Ağayev, M. Ə. Sabir, C. Məmmədquluzadə, S. M. Qanızadə və başqlarının sırasında N. Nərimanova, A. Şahhətərəfəndi dənclərdən savimlərdilər.

ran ermanıların elbir şeyi növbəti qurbanlıq kim
seçilmiş yaşışın maskenənlərinə olan Şamaxıya
galan arzığın yolunu ele keşmişdi ki, külələr
acılıdan arşa bülənd olaraq fəryadı kimşaya qalmır
di. Bütün bunlar və Alabekyanın emallarının üstü
nün necə açılması barəde A.Səhət kədər və
ürək ağınızı ilə yazardı:

i misiq ki, o da acılıq bəlasıdır..

Her kes özü-özüyündə o qadər dard-qama, o qadər belə və möhnətli girifat olmuşdur ki, qonşun qonşunadən əslə xəbəri yoxdur. Açından o müsbir qonşunun ölmədündən on yaxın bir qonşuna ancaq üç gündən sonra xəbərdarlığındır. Oduր ki, asılıbbildik cildirməq derəcəsində yelismiş ahali gah erzaq komitəsinə, gah kooperativdən döyünləri hücumavar olub öz intixabkerdələri olan memuruların söymək, urmaq ilə min növ rüşayvılçılık törədirilərlər.

xoşbəxt galəcəyi barədə bolşeviklər partiyası
verdiyi vəddlərin bəhs etdiyindən, "taifil bir rə-
söylüyündən sonra üzünü o zaman Qaçafızın
qələdə selahiyəti komissarın vəzifəsində o
S.Şaumyanı tutaraq bildirir ki, fəqir-fügər
azadlıq yolunda çalışır. Müsəlman fəqir-fügər
simin vəziyyətinə işləbilir. Hərgəl milli bir ix-
tisaslı başlaşa, ayaq altında qalan həmən müsəlman
qır-fügərəsi olacaqdır. Müsəlmanların silahsızlı-
lı və milli qırıq törəmətə qatılıyım meylli olmuşdu-
rını, ermənilərin isə qana susadıqlarını S.Şaumyan
nin da çox gözəl bildiyinə işarə ilə N.Nərimanov
təklif edir ki, bir komissarı vadadılın və "silahsız-

lanının
tra-
fe-
gi-
nun
lan
ınam iş başında çekileceyik..." N.Narimanov ey-
ni zamanda, talanaraq her şeyi elinden almış,
neca deyər, "mağrur başlan vəhşi bir qır-
şısında endirilmiş müsəlmanlar'a (Seyid Hü-
səyrin) arzaq yardımı gösterilmesi tələbini de irali
sürdü

N.Narimanovun nüfuzu ve qətiyyəti Şäumyanla Çapardzeni qərəcikləyə mecbur edir. Bildirlərlə ki, N.Narimanovun qaldırıldığı məsələləri və irali sürdüyü tələbləri müsəlman sosialistləri ilə bir yerde müzakirə etməyə hazırlardı. Bunun üçün isə müvəşər məclisi çağınmasını xahiş edirdilər. Müsəvərədə isə S.Şäumyan riyakarcasına bildirki, guya Şura höküməti ona inanın müsəlmanların hüquqlarını qorumağa qadirdir (burada S.Şäumyanın azərbaycanlılarla qarşı torədilən soyqırma siyasi rəy vermiş olduğu aydın görünür). Ona dənə tutan was azərbaycanlılar arasında nüfuzunun itidiliyi gözəl anlayan A.Çapardzə isə belə deyir: "Men öz torəfimdən Şäumyanın sözşələrinə təsiq edir deyirim: Bilsən ki, müsəlmanlar mənə inanırlar, qeyri-islamlıdan olub müsəlman hissəsinin emin-amanlığını öz alıma alardım".

Müsliman nümayəndələr ona inandıqlarını bildirirler. Ertəsi gün isə hümmətçilər iclas çağıraraq Herbi İnqilab Komitəsinə aşağıdakı rəsmi tələblər müraciət qəbul edirlər:

- 1) Ermeni Milli Komitesi buraxılsın;
- 2) Bu Milli Komitəye təbe olan milli qoşun (ermənilərdən ibarət — A.B.) ya buradan çıxın, yəni bütün Şura hökumətinə təbe olsun;
- 3) Müsəlman hıssalarına caroşlu müsəlman

4) Ərzaq məsələsində müsəlman hissəsinə artıq dəracadə diqqət olsunuz".

Söz yox ki, bütün bu masoloların, irəli tətbiqlərə başında N.Narimanov durdur. Odur ki, az sonra S.Şaumyan, Karqanov, Narimanov və (katib) Kuznetsovun imzası ilə Hərbi İngiləz Komitesi adından Ermeni Milli Komitəsinə özündə yuxarıda tətbipleri eksi etdirən nota göndərildi. Həmin notanın metni "Hüməka" qəzetinin 8 aprel 1918-ci il tarixli nömrəsində dərc edilib.

Faktör gösterir ki, ermənilərin azerbaycanlılarla qarşı tərəfdikləri soyqırılmış məqsədönlü şəkildə planlaşdırılmışdır və maharətli maskalanmış qüvvələr tərəfindən icra olunmuşdur. Bu qüvvələrin ifşa edilməsi ve soyqırımları dayandırılmış üçün isə Azərbaycanın qabaqcıl görüşü şair və yazıçılardan, o cümlədən Abbas Səhət və Nuriyam Narimanov oğlalarından galanı etmişdir.

**Ermənilərin törətdikləri soyqırımı və
Azərbaycan ədibləri – A. Səhhət, N. Nərimanov**

mur edilmiş Nekrasov canabaları Atabekyanın həd
yan məruzəsindən mütləcə olmuş da (xəbərdar ol
muş, xəber tutmuş — A.B.) galib Şamaxı şəhər
nümayəndələrini kevfiyyətdən xəbərdar etmiş."

Ermanlar planlaşdırıldıqan makrî qırqın aksiyasının reallaşması üçün ohalini bir tarafdan açığın, diger tarafdan da qərəzi və düşülmüş həyət-lər taboblıq köməyi ilə psixoloji cəhdəndən həzirlardırlar. Şəhərdə onlara əsgərlər "Müsəlmanlı-silahlanırlar!" —dəyə vahimə və təhrik dolu şayılın gərginliyi altında saxlıylardırlar. Bu yaşayışın qarşısında alı-başaq yeri miliyyatçılarının yoxluğunda, "vazifənləri, nadir və qəribələri" təqib edildi.

“Qafqasiyanın qeyri şəhərlərində, bərəkat ver-

sin, mütqadır camaat xadimleri, faal demokratik firqlarçımövjud olduğunu provakatorluğun qabağınıala bilirler. Lakin bizim bədəxt Şamaxımdızda nə karşına milət başçıları, na hevəskəfahlı firqlarçı var ki, o menhəs provakatorluğunünü alı bilsinlər. Zavallı müsəlmanlar bir neçə sərsəri qasiblərinə elində bəzicə (olacısız, ümidiş - A.B.) galmışlar”

Ermeniler de vaziyetin ne yerde olduğunu müsəlmanların (oxu, azərbaycanlıları) təşkilatları bildikleri üçün daha da -əleyha- aqırdırlar; alichü sünə surətdə gedən dərinlərində fitnəkar təbəqələrdən gərginliy arırr, şəhərdə və ətraf körəndlər qeyri-ermenə — müsəlman ehəmiliyi üzümüşdülər, vahimə, qarşılaşmış inanmış vaziyetin doğru sənəklərindən. Bəzək barəda A. Schehin'in məqaləsində öxüntüyür:

*Şamaxıda biz çekilməz bir dərədə məruz qalıq

ağrısı, vətəndaş narahatlığı ilə göstərdi ki, acliq yaratdığı psixoloji gərginliklə iş qurtarsayı, yendər yandır. Bu, azmış kimi, yaranmış qarmanın sıqlılarından bəhrəlnmeye çələşən ermənilərin təbliğatçıları veziyəti partlayış həddine çatdırma üçün dəridən-qabidən çıxırdılar.

Ermanlıların sepdikleri fitnəkarlıq toxumları cürbəmeye başlandı. Belə ki, Şamaxıda saxlanan mahdud sayıda eşgəri qüvvə, guya, müsəlmanların mahz onları qırmaq üçün "silahlandıqlarına inanaraq tövüs içinde özlerini xilas etmək üçündəbirlik törküldür.

Doğrudan da, ermənilər öz məkri niyyətlərinə anbaan, saatbasaat, günbegün yaxınaşırıldalar. A.Şəhətin və onun kimi vətənperverlərin çaldıqları heyecan təbəlliləri isə zamanın qeyli-qallı vurhaları ilə bəzədildi.

verurdu eşitliklere...
Ermeniler aynı mekârı planın Bakıda, Zengazurda, Quba, Qarabağda ve s. yerinde faaliyetlerini edilmesi için bir an bera dayanmadan hazırlı işlerini gerçekleştirdi. Bakıda wa etraf kandillerde daşnaklannın bu planının karşısını alıp, onu uğursuzluğu düşçar eltmaya çalışan edib, hem de içtimai ve dövləti xadimi Nəriman Norimanov id. Bu baroosu hazırlığından həmin qaynar günlərdə — 1918-ci ilin 1 və 3 aprel tarixli günlərinde bolseviklər partyasının Bakıdakı "Hümət" teşkilatının eyniadlı qəzetində dərc olunan materialda da göstərməkdən "Qanlı faciədən dərəcə saat qabası" başlıqlı yazardı.

İmam olur ki, Bakının aynı-yan yerlerinde, maselelerin, "Teze Pir" mescidinin heyatında ve s. olan hanı yecanlı mitinglerden haber tutan N.Norimanov da hal öz evinde maşverat meclisi çağırılaştı S.Şaumyanı da buraya davet edir. O, iclaçıları millîlerin hüngücü barabərliyi, fəhlə-kandil sinifinin azad və

“gilib müselman firqelerine, ya da bunlardan iba bir komiteye tahvil verilsin”

S Şaumyan ise cavab nitqinde riyakarca bildirir ki, N. Narimanovun sözürlü "bütn-bütün" sözük oldırdan var qızılıvesil bir işi yatrıma say edəcək". Onun hansı işləri ve nece yatrıma çağlıdıgı hadisələrin sonrakı gedisindən aydın olur. Bele ki, bu "razılaşmadan" sonra S. Şaumyan Hərib İngilə Komitəsinə qayıdış lazımı göstərir. Aşz sonra komitəyə gələn müsəlman vəkiyi rısa, görünür, həmin göstərişlərə uyğun olan A. Çaparidə axşayınlaşdırıb geri çatır kimi, axşayın gedisindən, sabah tufangçılar müsəlmanları qızılıvelərə veracayıck". Lakin...

Lakin müslüman vəkilləri icraiyə komitəsi çatar-çatmaz şəhərdə, perdeərxası verilən göşülərə əsasən atışma başlayır. Üç sutka erzin

müsulmların qatlı ve qarota maruz qalıfalar. Hər günlerde Nəriman Nərimanov öz selahiyətini çərçivəsində erməni bolşeviklərə təsir göstərən azərbaycanlıların soyqırımının davam etdirilməsi nö mane ola bilir. N.Nərimanovun vətəndəş qayıdı və keskinlik ilə S.Şaumyanlı A.Çaparidən qarşısında qoydugu telablörər və qırğının dayanırmış tezidini "Hümmət" qəzetiñin 3 aprel 1920-ci il tarixli nömrəsində dərc olunan "Yoldaş doktor N.Nərimanovun Şaumyanı və Çaparıda yəzdiyi məktubların mezmənunu" başlıqlı mətnaldan da görmək olur.

Burada N.Nerimanov S.Şaumyanla A.Çapridzeden qətiyyatla teləb edirdi ki, onlar öhdənə götürükleri vəzifəni sözda deyil, işdə yer yetirsinler. Bildirirdi ki, sağa "bir-iki günə Şura kumati özünü bu qara, vicdansız qüvvəye" (yənələk) təqdim etdi.